

Панченко О. А. РЕАБИЛИТАЦИЯ И АБИЛИТАЦИЯ ТВОРЧЕСКИХ ЛИЧНОСТЕЙ

В работе рассматривается взаимосвязь психических расстройств и творческой деятельности. Проанализированы основные положения реабилитации и абилитации творческих личностей с психическими расстройствами. Представлены основные принципы, этапность комплекса восстановительных мероприятий. Акцентируется внимание на необходимости ресоциализации таких людей в современном обществе.

Ключевые слова: реабилитация, абилитация, творчество, психические расстройства.

Panchenko O. A. REHABILITATION AND ABILITATION OF CREATIVE PERSONALITIES

Intercommunication of psychical disorders and creative activity is in-process examined. The substantive provisions of rehabilitation and abilitation of creative personalities with psychical disorders are analysed. Basic principles, stage of complex of restoration measures, are presented. Attention is accented on the necessity of resocialisation of such people for modern society.

Keywords: rehabilitation, abilitation, creation, psychical disorders.

УДК 159. 922

П'янкова Г. В. (м. Київ)

ДІАГНОСТИЧНІ МЕТОДИКИ ОЦІНКИ РІВНЯ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ ПІДЛІТКІВ СЕРЕДНЬОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті розкрито психолого-педагогічний зміст понять «сфера комунікації», «комунікативні уміння». Автором розглянуто методологічні засади та теоретичні позиції процесу формування комунікативних умінь підлітків середнього шкільного віку, діагностичні дослідницькі методики оцінки рівня комунікативних умінь.

Ключові слова: сфера комунікації, підлітковий вік, спілкування, комунікативні уміння, критерії та показники сформованості комунікативних умінь, діагностичні методи.

Постановка проблеми. Орієнтація сучасної педагогіки на гуманізацію виховного процесу висуває в число актуальних проблем створення оптимальних умов розвитку особи кожної дитини, її самовизначення. Особливо гостра ця проблема відносно підлітків середнього шкільного віку, оскільки процес особового розвитку і самовизначення дітей даного віку ускладнений. Це обумовлено особливістю їх емоційно-вольової сфери, формуванням системи соціальних відносин, вікової ідентифікації, проблемами сімейного виховання.

Формування комунікативних умінь підлітків середнього шкільного віку – надзвичайно актуальна проблема, оскільки ступінь сформованості даних умінь впливає не тільки на результативність навчання дітей, але і на процес їх соціалізації і розвитку особи в цілому. В даному контексті діагностична робота не є самоціллю психолога, вона тісно переплітається з колекційною і розвиваючою роботою.

Аналіз стану розробленості проблеми. Теоретичні основи формування комунікативних умінь в психолого-педагогічному аспекті освітлена в роботах вітчизняних та зарубіжних учених, зокрема А. А. Бодальова, А. А. Брудного, Л.С. Виготського, А.Б. Добровіча, І.А. Зимової, Е.Р. Злобіної, М.С. Кагана, Я.Л. Коломінського, І.С. Кона, А.А. Леонтьєва, А.Н. Леонтьєва, Х.Й. Лійметса, М.І. Лисячої, Б.Ф. Ломова, А.В. Мудріка, В.Н. Мясичева, В.Н. Панферова, Е. В.Руденського, В.В. Усова, Н.І. Шевандріна, П.М. Якобсона, Я.А. Яноушка та ін. Ученими виявлено сутність комунікативних умінь, запропоновані способи їх формування, проте всі вони не зачіпають проблеми формування комунікативних умінь підлітків середнього шкільного віку. Учені не надають уваги

розгляду педагогічних умов і шляхів формування комунікативних умінь, мало уваги уділяється формуванню комунікативних умінь підлітків з урахуванням їх індивідуальних показників розвитку (рівень розвитку комунікативних умінь, наявність або відсутність відхилень в психічному розвитку).

Мета статті – розглянути діагностичні дослідницькі методики оцінки рівня комунікативних умінь підлітків середнього шкільного віку.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Сфера комунікації – необхідна частина соціального, зокрема психолого-педагогічного простору, в якому існує особа. В сучасних умовах, коли напруженістю і стабільністю характеризуються всі сфери життєдіяльності суб'єкта, конструктивно-комунікативна діяльність набуває особливої значущості. Тут підліток одержує підтвердження свого існування, підтримку і співчуття, допомогу в реалізації життєвих планів і потреб. Саме тому комунікативні уміння – це засоби, які забезпечать успішну діяльність суб'єкта у сфері комунікації.

Підлітковий період – період завершення дитинства, зростання з нього, перехідний від дитинства до дорослості. Звичайно він співвідноситься з хронологічним віком з 10-11 до 14-15 років. Сформована в учбовій діяльності в середніх класах школи здібність до рефлексії «прямує» школярем на самого себе. Порівняння себе з дорослими і з більш молодшими дітьми приводить підлітка до висновку, що він вже не дитина, а швидше дорослий. Підліток починає відчувати себе дорослим і хоче, щоб і оточуючі визнавали його самостійність і значущість. Основні психологічні потреби підлітка середнього шкільного віку – прагнення до спілкування з однолітками («групуванню»), прагнення до самостійності і незалежності, «емансипації» від дорослих, до визнання своїх прав з боку інших людей [5, с. 146].

Поняття «комунікативні уміння» розглядаються в різних науках: в психології, педагогіці, дидактиці, методиці і в кожній з них потрактовують по-своєму. Для даного дослідження найбільший інтерес представляє визначення цього поняття з точки зору психології та педагогіки.

Комунікативні уміння – це усвідомлені комунікативні дії учнів (на основі знання структурних компонентів умінь і комунікативної діяльності) і їх здатність правильно будувати свою поведінку, управляти нею відповідно до задач спілкування.

Комунікативні уміння по своїй структурі є складними уміннями високого рівня; вони включають найпростіші (елементарні) уміння. За своїм змістом комунікативні уміння об'єднують в собі інформаційно-комунікативні, регуляція-комунікативні і афективно-комунікативні групи умінь [8, с. 111].

Для продуктивного спілкування з іншими людьми А.А Бодалєв передбачає необхідність володіння особистістю певною психологічною культурою, основні положення якої зводять до трьох елементів [2, с. 356]:

- 1) вмінню розбиратися в інших людях і вірно оцінювати їх психологію;
- 2) адекватно емоційно відгукуватися на їх поведінку і стан;
- 3) вибирати по відношенню до співрозмовників такий спосіб звернення, який відповідав би їх індивідуальним особливостям.

Таким чином, можна зробити висновок, що комунікативні уміння і спілкування як таке – багатоплановий процес, необхідний для організації контактів між людьми в ході спільної діяльності і в цьому значенні відноситься до явищ матеріальних. Але в ході спілкування його учасники обмінюються думками, намірами, ідеями, переживаннями, а не тільки своїми фізичними діями або продуктами результатами праці, фіксованими в матерії.

Комунікативні уміння – це уміння організовувати тривалу і ефективну взаємодію з іншими підлітками. Виходячи з трьох сторін спілкування (комунікативної, перцептивної і інтерактивної) можна виділити три групи базових комунікативних умінь: уміння міжособової комунікації; уміння сприйняття і розуміння один одного (перцептивні уміння); уміння міжособової взаємодії.

Уміння міжособової комунікації включають:

- уміння передавати інформацію;
- уміння користуватися вербальними і невербальними засобами передачі інформації;
- уміння організовувати і підтримувати діалог в спілкуванні;
- уміння активно слухати співбесідника.

Серед перцептивних умінь відзначають:

- уміння орієнтуватися в комунікативній ситуації взаємодії;
- уміння розпізнавати приховані мотиви і психологічні захисти візаві;
- уміння розуміти емоційний стан візаві і ін.

Комунікативні уміння можуть бути сформовані на інтуїтивному на життєвому і на свідомому рівнях.

Проте можна використовувати й інші критерії і, отже, класифікації. Наприклад, А.В. Мудрик виділяє складові комунікативних умінь, такі як:

- орієнтуватися в партнерах, об'єктивно сприймати людей (розуміти їх настрій, характер);
- розбиратися в ситуації спілкування (знати правила, встановлювати контакти);
- співпрацювати в різних видах діяльності (ставити цілі, планувати їх досягнення, аналізувати досягнуте) [8, с. 56].

Психологічна діагностика є поглибленим психолого-педагогічним вивченням учнів протягом всього періоду навчання, визначення індивідуальних особливостей і схильностей особи, її потенційних можливостей в процесі навчання і виховання, в професійному самовизначенні, а також виявлення причин і механізмів порушень в навчанні, розвитку, соціальної адаптації. Психологічна діагностика проводиться як індивідуально, так і з групами учнів.

Сьогодні діагностична робота психолога в школі переслідує рішення наступних задач:

- складання соціально-психологічного портрета школяра;
- визначення шляхів і форм надання допомоги дітям, що зазнають труднощі в навчанні, спілкуванні і психічному самопочутті;
- вибір засобів і форм психологічного супроводу школярів відповідно до властивими їм особливостей навчання і спілкування.

Для психологічного дослідження рівня комунікативних умінь підлітків середнього шкільного віку використовують неекспериментальні методи (спостереження, бесіди, анкетування) і діагностичні методи (тести, опитувальники і проєктивні методики).

До діагностичних дослідницьких методів відносяться різні тести, що дозволяють досліднику давати кількісну кваліфікацію явищу, що вивчається, а також різні прийоми якісної діагностики, за допомогою яких виявляються, наприклад, різні рівні розвитку психологічних властивостей і характеристик випробовуваних.

Діагностична робота не є самоціллю психолога, вона тісно переплітається з коректувальною і розвиваючою роботою. Діагноста комунікативних

умінь підлітків необхідна перш за все для розробки рекомендацій по корекції і розвитку комунікативних умінь [4], [11].

Для діагностичного дослідження комунікативних умінь у підлітків середнього шкільного віку потрібно вибрати адаптовані до особливостей розвитку досліджуваних методики. Діагностику бажано проводити в ігровій формі, спостерігаючи за поведінкою досліджуваних, задаючи відповідні питання, тим самим одержуючи додаткову інформацію з вербалізації випробовуваного свого асоціативного ряду, по можливості – привертаючи досліджуваних до аналізу результатів тестування і обговоренню отриманих результатів.

Проективні методики малювання також відносяться до діагностичних психологічних методів і наочно виявляють комунікативні вміння, проблеми спілкування і особові проблеми підлітка [4], [11]. Але проективні методики малюнкових тестів дають переконливі результати для аналізу тільки в тому випадку, якщо достатньо розвинені дрібна моторика досліджуваних, просторове формоутворення і графічні навички.

До програми діагностичного дослідження комунікативних умінь підлітків середнього віку можуть бути вибрані наступні методики: «Соціометрія Дж. Морено – «Вибір у дії», тест «Рівень комунікативних умінь», тест «Уміння слухати», опитувальник Баса-Даркі і візуально-вербальна проективна методика «Міжособові відносини дитини» Рене Жила.

Методика «Соціометрія» розроблена американським психологом Дж. Морено (1934) і широко представлена у вітчизняній літературі такими науковцями, як І.П. Волков (1970); В.І. Паніотто (1975); Я.Л. Коломинський (1976); В.Б. Ольшанський (1981) і ін. Соціометричний тест призначений для діагностики емоційних зв'язків, тобто взаємних симпатій між членами групи. Предметом діагностики є суб'єктивні особові переваги (вибори) членів групи. На основі отриманого членом групи числа суб'єктивних виборів визначається індивідуальний статус індивіда, структура міжособових відносин, згуртованість групи і т.д. Особа оцінюється як складова частина соціальних одиниць. Повністю аналізується зв'язок індивіда з соціальним оточенням.

Соціометрична процедура може мати на меті: а) вимір ступеня згуртованості-роз'єднаності в групі; б) виявлення «соціометричних позицій», тобто співвідносного авторитету членів групи по ознаках симпатії-антипатії, де на крайніх полюсах виявляються «лідер» групи і «відкинутий»; в) виявлення внутрішньогрупових підсистем, згуртованих утворень, на чолі яких можуть бути свої неформальні лідери [7].

Методика «Рівень комунікативних умінь» (тест «Рівень комунікативних умінь») дозволяє виявити рівень комунікативних умінь, зокрема і рівень спілкування. У даному аспекті поняття «комунікативні вміння» включає оцінку співбесідника, визначення його сильних і слабких сторін, уміння встановити дружню атмосферу, уміння зрозуміти проблеми співбесідника і т.д. Методика призначена для перевірки цих якостей.

Підліткам пропонується вибрати один з трьох варіантів відповіді на 16 питань тесту, набрана сума балів показує рівень комунікативних умінь досліджуваних.

Тест «Уміння слухати» дозволяє визначити таке важливе комунікативне вміння, як уміння слухати. Психолог зачитує питання тесту, а підлітки відповідають, вибираючи один з чотирьох варіантів, які оцінюються від одного до чотирьох балів. Сума балів дозволяє оцінити уміння слухати досліджуваних.

Агресивні прояви підлітків середнього шкільного віку в спілкуванні можна виявити простим спостереженням за поведінкою і взаємостосунками школярів в процесі проведення діагностичного дослідження. Агресію підлітків також виявляють за допомогою опитувальника Баса-Даркі.

Агресивні прояви можна розділити на два основні типи: 1) на мотиваційну агресію як самоцінність; 2) на інструментальну агресію як засіб. Агресія того і іншого типу виявляється як під контролем свідомості, так і безконтрольно, і обов'язково пов'язана з емоційними переживаннями (з гнівом, ворожістю). Практичних психологів більшою мірою цікавить мотиваційна агресія як прямий прояв реалізації властивих особі деструктивних тенденцій. Визначивши рівень таких деструктивних тенденцій, можна прогнозувати можливість прояву відкритої мотиваційної агресії. Однією з подібних діагностичних процедур і є опитувальник Баса-Даркі. А. Бас, що сприйняв ряд положень своїх попередників, розділив поняття агресії і ворожості і визначив ворожість як «реакцію, що розвиває негативні відчуття і негативні оцінки людей і подій. Створюючи свого опитувальника, який диференціює прояви агресії і ворожості, А. Бас і А. Даркі виділили наступні види реакцій:

- фізична агресія (напад);
- непряма агресія (направлена або ні на кого не направлена);
- роздратування (схильність до роздратування);
- негативізм (опозиція від пасивного опору до боротьби);
- образа (заздрість і ненависть, обумовлена відчуттям гіркоти, гніву);
- підозрілість (недовіра і обережність по відношенню до людей);
- вербальна агресія (вербальний вираз негативних відчуттів);
- відчуття вини.

Опитувальник Баса-Даркі складається з 75 тверджень, на які випробуваний відповідає «так» чи ні». Можливе проведення групової діагностики, якщо роздати підліткам спеціальні бланки і попросити їх обводити кружком або закреслювати клітинки таблиці з номерами питань, якщо відповідь «так», і нічого не робити, якщо відповідь «немає». Безумовно, для підлітків слід адаптувати лексику і значення питань до доступному для них сприйняття.

Методика «Міжособові відносини дитини» Рене Жилия – це візуально-вербальна проєктивна методика, що складається з малюнків і текстових задач. Зображення на картинках виконані схемно, що полегшує процес ідентифікації випробовуваних з персонажами. Досліджуваному пропонується вибрати собі місце серед зображених людей або ідентифікувати себе з персонажем, що займає те або інше місце в групі. В текстових завданнях пропонується на вибір типові форми поведінки в певних ситуаціях. Наприклад: «з ким ти любиш грати: з товаришами твого віку, молодше тебе, старше тебе?» Або: «твій товариш навмисне штовхнув тебе, так, що ти впав. Що ти робиш? Заплачеш? Поскаржишся на нього? Удариш? Зробиш йому зауваження? Нічого не скажеш?»

Всього методика містить 42 питання. Простота і легкість відповіді роблять методику придатною для учнів в широкому віковому діапазоні, зокрема у разі вираженого інфантилізму і затримки психічного розвитку і для підліткового віку. Від досліджуваного не вимагається розгорненої розповіді, достатньо знати його вибір: хто вибраний, в якій ситуації, де і на якій відстані від певних осіб він поміщає самого себе, яким варіантам поведінки віддає перевагу в пропорованих йому текстових завданнях. Крім якісної оцінки результатів, проєктивна методика Рене Жилия дозволяє представити результати об-

стеження і кількісно, вимірюючи 12 параметрів, які можна умовно розділити на дві великі групи змінних.

Мета методики – дослідження соціальної пристосованості особи, сфери міжособових відносин і їх особливостей, сприйняття внутрісімейних відносин, деяких характеристик поведінки. Методика дозволяє виявити конфліктні зони в системі міжособових відносин, даючи тим самим можливість впливати на ці відносини, впливати на подальший розвиток особи. І, як загальний висновок, показує ступінь соціальної адекватності поведінки досліджуваного, а також чинники (психологічні і соціальні), що порушують цю адекватність.

В результаті психолог одержує наступні показники:

– характеристики конкретно-особових відносин підлітка з іншими людьми: матір'ю, батьком, обома батьками, братами і сестрами, бабусею і дідушем, другом (подругою), вчителем (вихователем або іншим авторитетним для дитини дорослим);

– особливості самої дитини: допитливість, прагнення до домінування в групі, прагнення до спілкування з іншими дітьми у великих групах, відсторонення від інших, прагнення до самоти, соціальна адекватність поведінки.

Всі показники, крім якісної оцінки, одержують свій кількісний вираз.

Отже, програма діагностичного дослідження комунікативних умінь підлітків середнього шкільного віку може включати такі методики [12]:

1. Методика «Соціометрія Дж. Морено) «Вибір у дії»;
2. Методика «Рівень комунікативних умінь»;
3. Тест «Уміння слухати»;
4. Опитувальник Баса-Даркі;
5. Проективна методика «Міжособові відносини дитини» Рене Жиля.

Одержані результати дають підстави для наступних **висновків**.

Комунікативні уміння підлітків формуються і удосконалюються в процесі спілкування. Можна стверджувати, що формування комунікативних умінь підлітків середнього шкільного віку є однією з пріоритетних задач загальноосвітніх установ, так як результативність і якість процесу спілкування в більшій мірі залежать від рівня комунікативних умінь суб'єктів спілкування.

Вважаємо, що недоліки в теорії та практиці формування комунікативних умінь підлітків середнього шкільного віку пояснюються наявністю протиріч:

– між необхідністю володіти вмінням спілкуватися з людьми і несформованістю комунікативних умінь;

– між існуючою потребою пошуку ефективних способів формування комунікативних умінь підлітків та недостатньою вивченістю даної проблеми;

– між можливостями позанавчальної діяльності та недостатньому використанні практико-орієнтованих засобів формування комунікативних умінь.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Блинова О. Є.* Психодіагностика. Психометричні основи конструювання тестів: навч. посібник / О.Є. Блинова // Херсонський держ. ун-т. Кафедра практичної психології. – Херсон : [ПП Вишемирський В.С.], 2007. – 174 с.
2. *Бодалев А. А.* Личность и общение / А.А. Бодалев. – М.: Международная педагогическая академия, 1995. – 356 с.
3. *Выготский Л. С.* Психология развития человека / Л.С. Выготский. – М. : Смысл, 2005. – 1135 с.
4. *Галян І. М.* Психодіагностика: навч. посіб. / І.М. Галян. – К. : Академвидав, 2009. – 464 с.

5. Кагермазова Л. Ц. Возрастная психология / Л.Ц. Кагермазова. – М.: ДПО КБГУ, 2003. – 276 с.
6. Коллектив, личность, общение / Словарь социологических понятий / Под. ред. Кузьмина Е.С., Семенова В.Е. – Л.: Лениздат, 1987. – 355 с.
7. Морено Дж. Сорциометрия. Экспериментальный метод и наука об обществе / Дж. Морено. – М.: «Иностранная литература», 1958. – 255 с.
8. Мудрик А. В. Социальная педагогика: учеб. для студ. пед. вузов / Под ред. В.А. Сластенина. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: «Академия», 2000. – 200 с.
9. Петровский А. В. Социальная психология коллектива / А.В. Петровский, В.В. Шпалинский. – М.: «Просвещение», 1978. – 455 с.
10. Психологический словарь / Под ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – М., 1990. – 565 с.
11. Современные основы моделирования методов проективного обучения: Сб. науч.-метод. статей / Уральский гос. пед. ун-т / Т.Л. Блинова (ред.). – Екатеринбург : НУДО "Межотраслевой региональный центр", 2001. – 47 с.
12. Тесты, описание. Электронный доступ: – <http://azps.ru/tests/>.

Пьянкова Г. В. ДИАГНОСТИЧЕСКИЕ МЕТОДИКИ ОЦЕНКИ УРОВНЯ КОММУНИКАТИВНЫХ УМЕНИЙ ПОДРОСТКОВ СРЕДНЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

В статье раскрыты психолого-педагогическое содержание понятий «сфера коммуникации», «коммуникативные умения». Автором рассмотрены методологические основы и теоретические позиции процесса формирования коммуникативных умений подростков среднего школьного возраста, диагностические исследовательские методики оценки уровня коммуникативных умений.

Ключевые слова: сфера коммуникации, подростковый возраст, общения, коммуникативные умения, критерии и показатели сформированности коммуникативных умений, диагностические методы.

Pjankova G. V. DIAGNOSTIC METHODS FOR EVALUATING THE LEVEL OF COMMUNICATIVE SKILLS OF ADULTS OF AVERAGE LEVEL OF EDUCATION

The article explores the psychological and pedagogical content of the concepts of "sphere of communication", "communication skills". The author deals with the methodological principles and theoretical positions of the formation of communicative skills of adult's diagnostic research methods for evaluating the level of communication skills.

Keywords: field of communication, adolescence, communication, communication skills, criteria and indicators of forming communicative skills, diagnostic methods.

159.92

Симоненко С. М., Хуан Їн (м. Одеса)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ВІЗУАЛЬНОГО МИСЛЕННЯ В УМОВАХ МУЗИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СТУДЕНТІВ-ПІАНІСТІВ ТА ВОКАЛІСТІВ

В статті розкриваються психологічні особливості розвитку візуального мислення у студентів музичних спеціальностей. Досліджено особливості розвитку структурних компонентів візуального мислення у студентів музичних спеціальностей. Емпірично встановлено різниці в розвитку процесуальних характеристик та операціональних компонентів візуального мислення, а також особливості розвитку структурних компонентів музичних професійних здібностей у студентів-піаністів та студентів-вокалістів, у студентів-музикантів. Виявлено взаємозв'язки між структурними компонентами візуального мислення з іншими структурними компонентами музичних професійних здібностей у студентів музичних спеціальностей. Розроблено тренінг з розвитку візуального мислення у студентів музичних спеціальностей та встановлено ефективність його використання з метою підвищення рівня розвитку візуального мислення у студентів-музикантів.

Ключові слова: візуальне мислення, творчі здібності, музикальні здібності, виховний образ, образ-концепт, розвиток, студенти музичних спеціальностей, тренінг.